

werd hersteld, wierp de vrijmetselarij zich op als vurig verdediger van het openbaar onderwijs. Met zijn bespreking toont Wagnon aan dat de secularisering eigenlijk één van de centrale assen wordt waarop de vrijmetselarij zich maatschappelijk zal positioneren. Dat illustreert hij, in een derde hoofdstuk, aan de hand van een bespreking van de *Ligue de l'enseignement*. Hij toont aan hoe de oprichting van de *Ligue* in een bredere strijd om de laïcisering van het onderwijs paste, en grijpt deze geschiedenis aan om aan te tonen hoe de vrijmetselarij zich verhiel tot dergelijke seculiere onderwijsverenigingen. Wagnon bespreekt hoe de *Ligue* in de late negentiende eeuw werd ondersteund door de vrijmetselarij, en hoe de onderwijsvereniging het netwerk van vrijmetselaarsloges gebruikte om zijn ideeën verder te ontwikkelen. Op basis van een bronnenstudie van het archief van de *Grand Orient de Belgique* verschijnt de *Ligue de l'enseignement* echter tegelijkertijd "comme une association complémentaire mais aussi parfois en concurrence avec les idées des loges" (p. 102).

In de laatste drie hoofdstukken staan vooral de relaties tussen de vrijmetselarij en de nieuw-schoolbeweging centraal. Het vierde hoofdstuk laat de 'interne' strijd om het gemengde karakter van de loge zien, maar behandelt tegelijkertijd het belang van het meisjesonderwijs voor de vrijmetselarij. Vooral de bespreking van de opkomst en de ontwikkeling van een 'pedagogisch feminisme' aan het einde van de negentiende eeuw is interessant. Het is ook in die context dat Amélie Hamaïde, één van de belangrijke figuren uit de kring rond Ovide Decroly, naar voren komt als een typische vertegenwoordigster van dat pedagogisch feminisme. In het vijfde hoofdstuk over de theosofie worden deze banden verder uitgediept. Wagnon beargumenteert dat de theosofen niet enkel een belangrijke rol hebben gespeeld in de nieuw-schoolbeweging, maar er in belangrijke mate de motor van zijn geweest. Enkele van die theosofen waren ook betrokken in de loges, en zouden zich inzetten voor de uitbouw van een internationale reform-pedagogische organisatie. De link tussen de vrijmetselarij en de reform-

pedagogiek komt wellicht het meest aan bod in het zesde hoofdstuk, waarin de figuur van Ovide Decroly centraal staat. In het laatste hoofdstuk lijkt het hele boek samen te komen: Decroly was niet enkel lid van de loge *Les Amis Philanthropes* n°2, maar hij was ook een fervent voorstander van het gemengd onderwijs, speelde een belangrijke rol in het bestuur binnen de *Ligue de l'enseignement*, en ontwikkelde enkele invloedrijke ideeën over *l'enfance anormale*.

Door deze veelzijdigheid aan besproken thema's, historische actoren en opvattingen raakt deze studie niet enkel aan de geschiedenis van de vrijmetselarij *an sich*, maar evenzeer aan aspecten van de culturele, politieke en sociale geschiedenis van België. Maar de grote verdienste van dit boek is wellicht ook het belangrijkste probleem. Door de thematische breedte, mist de bespreking vaak inhoudelijke diepte. Wagnon besluit overigens met de wens om niet te besluiten, waardoor de studie deels op een erg descriptief niveau blijft steken. Maar hoewel het boek nog rijker had gestoffeerd kunnen worden, bijvoorbeeld met verwijzingen en inzichten uit de (overigens erg kritische) Belgische literatuur over de reformpedagogiek, laat Wagnon wel het belang van de onderwijs-geschiedenis zien. Zijn studie documenteert hoe opvoeding en onderwijs in de loop van de negentiende en twintigste eeuw als middelen worden ingezet om maatschappelijke verandering te realiseren. In het licht daarvan hoeft het wellicht niet te verwonderen dat onderwijs- en opvoedingskwes-ties als het ware het cement vormden van de *identité laïque* van de Belgische vrijmetselaarsloges.

Sarah Van Ruyskensvelde

THIERRY DELPLANCQ

Boël, une usine dans la ville, La Louvière

Archives de la Ville et du CPAS de La Louvière, 2018, 251 p.

Bedrijfshistoriografie blijft een moeilijke discipline. Enerzijds is er het groeiende corpus aan jubileumboeken die in opdracht van bedrijven zelf worden geschreven. Dit gebeurt naar aanleiding van een verjaardag, en dient een specifiek doel. Anderzijds is er het academisch onderzoek naar bedrijfsgeschiedenis en -archieven, dat in

Vlaanderen met diverse onderzoekers en publicaties een tijd hoog op de onderzoeksagenda stond. Het is ondertussen wel al meer dan vijftien jaar geleden dat een inspirerend themanummer verscheen in het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* met daarin een aantal impulsen voor nieuw onderzoek rond bedrijfsgeschiedenis.

De bedrijfsgeschiedenis over de fabrieken van de familie Boël in La Louvière is een interessante publicatie, omdat het klassieke elementen die in een bedrijfsgeschiedenis worden verwacht, combineert met een aantal nieuwe manieren om naar het industrieel verleden van een regio te kijken. De redactie bestaat uit een team van gespecialiseerde onderzoekers die al met andere publicaties over dit thema hun sporen verdiend hebben. Het boek is er gekomen naar aanleiding van het 150-jarig bestaan van La Louvière en heeft tot doel, op basis van het pas ontsloten bedrijfsarchief, nieuwe inzichten te verwerven in de geschiedenis van de *Usines Boël*.

De al dan niet beschikbaarheid van een bedrijfsarchief is natuurlijk cruciaal in het onderzoeksproces van een bedrijfsgeschiedenis. Het feit dat het diverse team onderzoekers dit nieuwe onderzoek over de fabrieken van de familie Boël heeft geschreven, is grotendeels te danken aan de inspanningen van een gewezen en ondertussen overleden medewerker Emile Henrard. Gedurende een hele poos zag hij als enige de (erfgoed)waarde in van dit archief voor toekomstig onderzoek. Het is belangrijk dat dergelijk verhaal mee is opgenomen in deze publicatie: de zogenaamde waardering van bedrijfsarchieven (groot en klein) blijft tot op de dag van vandaag niet evident. Heel wat bedrijfsarchief gaat verloren, niet alleen omdat bedrijven zelf te weinig het belang en de meerwaarde van historisch archief inzien, maar ook omdat er niet altijd een herbesteding wordt gevonden voor bedrijfsarchieven. Dit punt staat in de erfgoedsector op de agenda, onder meer met de recente initiatieven van Archiefbank Vlaanderen, het Rijksarchief en het Expertisecentrum voor Technisch, Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed (ETWIE). Het is dan ook jammer dat de auteurs in de inleiding niet dieper ingaan op

de uitdagingen die zich stellen in het borgen van dit type archief. Vermoedelijk heeft dit te maken met het feit dat de inspanningen om onder meer te inventariseren nog duidelijk aan de gang waren op het ogenblik dat de publicatie in druk ging.

Het verhaal rond de *Usines Boël* is in het boek gelinkt aan de bredere ontwikkeling van Le Centre, een regio die in de achttiende eeuw verschillende industrieën gelijktijdig tot ontwikkeling ziet komen. Hoewel voor de Eerste Wereldoorlog de eerste negatieve signalen worden verspreid, is het pas na de Tweede Wereldoorlog dat de problemen tastbaar worden. Zo incasseert de steenkoolindustrie serieuze klappen, wordt er te weinig geïnvesteerd in infrastructuur en moet gaandeweg het proces van reconversie in gang gezet worden. De ontwikkeling van de *Usines Boël*, oorspronkelijk opgericht in 1851 door Ernest Boucquéau als ijzerfabriek, wordt binnen dit kader geschetst. Een overzicht van de structuur van het bedrijf, een sociaaleconomische geschiedenis van de *Usines Boël*, met aandacht voor de arbeid in de fabrieken, de werknemers en het sociale leven rond het werk geven structuur van de bedrijfsgeschiedenis.

De meest interessante inzichten worden geleverd in het deel over de economische activiteit tijdens de wereldoorlogen en vooral in het hoofdstuk over de evolutie van de techniek in verhouding tot het landschap en de omgeving waar het bedrijf was gevestigd. Auteurs Arnaud Péters en Olivier Defêchereux delen de techniekgeschiedenis van het bedrijf onder in vijf fasen: de eerste productiejaren gericht op (giet)ijzer, de keuze voor staal vanaf 1880, de ontwikkeling naar een geïntegreerde fabriek in het begin van de twintigste eeuw, de gouden jaren van productie in de jaren vijftig, met groot 'stofschandaal', tot de uiteindelijke reconversie en sanering van delen van de site. De evolutie in techniek en de productie in de fabriek zelf wordt geplaatst in een breder kader van techniekgeschiedenis en ecologische geschiedenis. In de tweede fase van de *Usines Boël* bijvoorbeeld kiest Gustave Boël, na de crisis van 1873, resoluut voor staal en de introductie van het Bessemerprocedé. De auteurs wijzen terecht op de ietwat vreemde

keuze voor dit procedé, aangezien toen al andere, meer toekomstgerichte keuzes beschikbaar waren (Siemens, Martin). Dit hoofdstuk in de bedrijfsgechiedenis biedt zo eigenlijk een staalkaart van toegepaste techniekgeschiedenis in industrieel Wallonië. Jammer is wel dat de auteurs met dit hoofdstuk heel wat vragen oproepen, die ze, zoals ze zelf eigenlijk al aangeven, niet verder kunnen beantwoorden omdat er nog bijkomend onderzoek nodig is. Zo blijft de impact van de industriële ontwikkeling op de gezondheid van de arbeiders zelf voorlopig nog onontgonnen terrein.

Deze bedrijfsgeschiedenis biedt interessante insteken die de bedrijfshistoriografie een aantal nieuwe, noodzakelijke impulsen kan geven. De nauwe link die bestaat met de erfgoedsector is helemaal afwezig in dit verhaal: zowel de roerende, onroerende en immateriële aspecten van dit industrieel verhaal blijven volledig onder de radar. Misschien kan het toekomstig onderzoek naar het bedrijf, en bij uitbreiding andere bedrijfsgeschiedenissen, voor de wisselwerking bedrijfsgeschiedenis-bedrijfsfergoed wel meer aandacht hebben.

Joeri Januarius

JAN DEVOLDER

Cardinal Mercier in the First World War. Belgium, Germany and the catholic church. (Kadoc studies on religion, culture and society)

Leuven, University Press, 2018, 262 p.

Kardinaal Mercier en de bijzonder moeilijke situatie waarin de katholieke kerk verkeerde tijdens de Eerste Wereldoorlog, vormt al lang een van de hoofdaandachtspunten in het onderzoek van de Leuvense hoogleraar Jan De Volder. De internationale betekenis van deze Belgische kerkvorst verantwoordt de publicatie van een synthese in het Engels zodat dit vernieuwende onderzoek – onder meer in de Vaticaanse archieven – een ruimer internationaal bereik kan verwerven. Mercier was immers niet enkel belangrijk voor het bezette Belgische grondgebied maar ook voor de internationale scene.

Het was nu eenmaal een feit dat het uitbreken van de oorlog in augustus 1914 zeer zware druk zette op het wereldwijde netwerk van de katho-

lieke kerk. België trok daarbij heel veel aandacht omwille van het moorddadige optreden van de Duitse invasiemacht. Daarbij vielen opmerkelijk veel slachtoffers onder de katholieke priesters. Het leek er op dat Duitse regimenten uit lutheraanse contreien hen doelbewust doodschoten. Zinderden de godsdienstoorlogen nog na?

Daardoor kon de anti-Duitse propaganda in bepaalde landen en kringen ‘katholiek’ worden ingekleurd. Die vermenging wilde het Vaticaan ten stelligste vermijden. Duitsland en het Oostenrijks-Hongaarse keizerrijk werden al sinds generaties gezien als steunpilaren van de samenleving zoals katholieken die wensten: aansluitend bij de eeuwenoude orde. Heel anders dus dan het seculiere Frankrijk dat het anti - religieuze odium van de revolutie nog altijd niet had afgeschud. In het Vaticaan en het diplomatieke apparaat van de kerk wilde men voorkomen dat de geloofsgemeenschap al te zeer zou worden verscheurd door deze oorlog. Kon de kerk zich niet profileren als een neutrale macht die - hopelijk - een rol kon spelen in het opstarten van vredesonderhandelingen? De paus presenteerde zich uitdrukkelijk als een potentiële bemiddelaar.

Kardinaal Mercier bleek een stoorzender voor dit Vaticaanse streven. Hij reageerde immers bijzonder geschokt op de gebeurtenissen en zijn publieke optreden was resoluut tegen Duitsland gericht. Hij bracht het imago van de ‘centrale’ mogendheden in de (deels voorlopig nog) neutrale landen veel schade toe. En dus ook aan een belangrijk deel van de katholieke geloofsgemeenschap. Ook binnen België wekte zijn geharnaste optreden controverse op. Zijn bisschoppen waren niet bereid hem in zijn confrontatiepolitiek ten volle te steunen. Dit kon immers de noodlijdende bevolking zuur opbreken.

De oorlog verwerd tot een jarenlange uitputtingsoorlog. De Volder heeft daarbij oog voor de Duitse pogingen om het taalprobleem op Belgische bodem uit te buiten. Al even belangrijk zijn de gebeurtenissen in het Belgische leger en aan de ‘geallieerde’ kant van het IJzerfront. De katho-